

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертаційну роботу Бойка Ігоря Мирославовича

“ Православно-католицькі відносини в незалежній Україні (1991-2016 рр.)”, поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Важливу роль у формуванні української ідентичності, моральних та ціннісних засад протягом століть відігравала релігія. У незалежній Україні швидкими темпами розвиваються різні християнські конфесії. Найчисельнішими конфесіями у релігійній інфраструктурі держави є Православні та Католицькі Церкви, які відіграють вагому роль у національному, суспільно-політичному, духовно-культурному житті нашої держави. Відтак, характер цього впливу, його ефективність та інтенсивність чималою мірою визначаються комунікативною специфікою найбільших християнських конфесій України. У даному контексті вкрай важливою є проблема діалогу між тими конфесійним спільнотами, які посідають чільне місце як за чисельністю у релігійно-церковному полі сучасної України так і за вагомістю впливу на процеси духовно-культурного розвитку.

І.Бойко обрав досить складну і дискусійну тему дисертаційного дослідження, яка зумовлена тим, що питання православно-католицьких відносин були і залишаються одними з найбільш контроверсійних проблем протягом української історії. Тому вони є актуальними в академічному відношенні. Водночас, з огляду на важливість і вагу дослідження та резонанс у суспільстві питання міжконфесійних взаємин часто виходили за межі наукового дискурсу та набирали ідеологічного виміру. Політизація цього питання продовжується і сьогодні, що підсилює потребу його наукового дослідження заради нейтралізації ідеологічних спекуляцій.

У вступі до дисертації подається повноцінне обґрунтування актуальності досліджуваної теми, окреслюється предмет та об'єкт дослідження, практична значущість роботи. Структура дисертації не викликає принципових зауважень. Дисертація побудована за проблемно-хронологічним принципом та зумовлена логікою висвітлюваних проблем, яка впливає із мети та завдань дослідження.

Для вирішення поставлених завдань автором чітко сформульовані мета, об'єкт та предмет дослідження, дослідницькі завдання дисертації. Не викликає застережень визначення об'єкту та предмету наукової праці, окреслення її хронологічних рамок та територіальних меж.

Репрезентативною та науково коректно сформульованою є новизна одержаних результатів дослідження. Автор на основі аналізу джерельно-історіографічної бази розробляє періодизацію православно-католицьких відносин, з'ясовує комплекс впливу на них як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, визначає їх автентичну (етнонаціональну) специфіку. Аргументується, що події суспільно-політичного життя, рішення органів влади стали рубіжними етапами православно-католицьких взаємовідносин. Уточнюється, що найбільш дієвою є співпраця православних та католицьких Церков у царині суспільно-культурного життя. Подальший розвиток отримали дослідження богословсько-догматичного та культово-обрядового контексту православно-католицьких відносин.

Практичне значення дисертаційної роботи Бойка І.М. визначається можливістю використання його положень і висновків у наукових та навчально-практичних цілях. Варто погодитись із твердженням про те, що, викладений у дослідженні матеріал може бути використаний у практичній діяльності міжконфесійних комісій, а також при розробці органами державної влади теоретичних засад релігійно-церковної політики.

Такою, що відповідає поставленій меті та завданням роботи, логічною та вмотивованою, є структура дисертаційної праці. Перший

розділ традиційно аналізує історіографію та джерела, теоретико-методологічну базу дослідження. Історіографія вдало структурована за декількома блоками – загальні науково-академічні праці суспільно-політичних та національно-культурних процесів, праці, присвячені історії православних та католицьких Церков, наукові розвідки, що безпосередньо аналізують міжцерковні взаємовідносини. З огляду на межевість дисертаційної праці, огляд історіографічного масиву здійснюється також у межах декількох дисциплінарних блоків – власне історичного та релігієзнавчого, політологічного, богословського.

Особливе місце в аналізі літератури з даної проблеми присвячено загально-методологічним дослідженням політико-релігійної взаємодії, етнополітичних процесів, державно-церковних відносин. Дослідник слушно зазначає, що історіографія православно-католицької комунікації у царині богословського діалогу, на відміну від суспільно-політичного та соціокультурного, носить більш консервативно усталений та чітко регламентований, з канонічної точки зору, характер.

Джерельна база дисертаційної праці є різноплановою за своєю внутрішньою наповненістю. Дисертант наголошує на дуальному характері джерельного наповнення роботи, яка виявляється у світського та релігійно-церковних блоків. Джерельна основа означеної проблеми є динамічною, постійно розвивається, оперативно реагує на суспільно-політичні та національно-культурні виклики сучасності. В даному контексті ретельно проаналізовано низку міжнародних та українських нормативно-правових актів. Серед важливих документів, які мають значне інформативне навантаження є документи Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій та Держкомнацрелігій.

Оскільки, за твердженням дисертанта, більшість джерельних матеріалів ще не передані на збереження у державні архіви і не всі є опублікованими, архівний джерельний масив роботи не є надто репрезентативний. Опрацьовано архівні матеріали Галузевого державного

архіву СБУ, ДАТО, ДАЛО, документи архіву відділу релігій та фінансово-планової роботи Департаменту з питань культури, національностей та релігій ЛОДА.

Виокремлюється у роботі такий вагомий джерельний масив як збірники документів, упорядкованих відомими сучасними українськими істориками.

Академічно та конфесійно коректно опрацьовано офіційні церковні документи – матеріали Соборів, Синодів, звернення церковних ієрархів, збірники церковного права, матеріали церковної періодики тощо.

Вичерпним та предметним є аналіз теоретико-методологічних засад дисертаційної праці. Автор кожен із наукових методів та принципів характеризує у контексті їх практичного застосування. Тут варто особливу увагу звернути на використання та детальний опис наукового принципу екуменізму.

Другий розділ дисертаційного дослідження аналізує суспільно-політичний контекст православно-католицьких відносин. У його структурі варто звернути увагу на детальний, вичерпний аналіз православно-католицької комунікації у контексті держано-церковних відносин. У дисертації визначено основні інструменти державної політики у справі регуляції релігійно-церковного життя, означено роль суб'єктивного чинника (позиції державних очільників) у справі православно-католицької комунікації. Дисертант аналізує значний масив законодавчої бази, визначає її позитиви і негативи у справі регулювання державно-церковних відносин. Варто погодитись із тезою про те, що недосконалість законодавчої бази, не завжди об'єктивна та послідовна державна політика, стали причинами ескалації міжконфесійних конфліктів початку 1990-х років.

Елементом новизни та певної дискусійності у роботі є твердження про консолідацію православних та католицьких церков України за принципом україноцентризму. Погоджуємось, що за даним критерієм

можна виокремити в окрему «міжконфесійну» групу УГКЦ, УПЦ КП, УАПЦ, - ситуативно та з великою долею умовності – УПЦ. Але РКЦ, яка ніколи не декларувала своєї етнічності, останнім часом, як наголошує дослідник, є виразним носієм україноцентричності.

Дисертанту вдалося з'ясувати, що значний вплив на консолідацію православно-католицького середовища в Україні у суспільно-політичному контексті мали такі чинники як візит папи Івана Павла II до нашої держави, події на Майданах у часи Помаранчевої революції та Революції Гідності.

Окремий імпульс на православно-католицькі відносини, не завжди послідовний та чітко визначений з інструментально-метологічної точки зору, мала ідея створення єдиної Помісної Церкви. Дисертант наголошує, що її реалізація стала «лакмусом», який визначив україноцентричні позиції українських церков, окреслив моделі і схеми можливого міжцерковного єднання.

Підсумовуючи окреслене коло проблем, дослідник зазначає, що вплив владно-державних інститутів на міжцерковні взаємини характеризувався складною і не завжди послідовною динамікою. Слушно стверджується, що він зводився, як правило, до врегулювання майнових конфліктів, реєстрації громад та визначення правового поля їх діяльності.

Чи не найбільш проблемним полем другого розділу роботи є матеріал, який аналізує православно-католицькі взаємини у контексті суспільно-політичних процесів. Складність тут полягає у двоїстості природи Церкви, яка з одного боку є «містичним Тілом Христовим», з іншого – соціальним інститутом, котрий має виконувати ряд суспільних функцій. Досліднику вдалося віднайти межу, яка демаркує ці дві природи і максимально коректно з наукової точки зору проаналізувати міжцерковний діалог на фоні складних суспільно-політичних трансформацій нашої держави.

Значна увага у підрозділі 2.2. приділена з'ясуванню теоретичних проблем політизації релігії та сакралізації політики, взаємні детермінації політичного та церковного. Предметно проаналізовано політичні устремління православних та католицьких Церков, а також конфесійні орієнтації українського політикуму. З цією метою виділяється значення релігійного чинника у ході виборчих кампаній (президентських, парламентських, виборів до місцевих органів влади). Наголошується на небезпеці перетворення Церкви у своєрідний, дуже дієвий інструмент реалізації певних політичних інтересів. Автор формулює ряд застережень, які можуть допомогти уникнути цієї небезпеки. Серед них варто виокремити чітку та недвозначну позицію глав православних та католицьких Церков, адекватну нормативно-правову базу і, власне, сумління політичних діячів. У даному контексті акцентується на тому, що католицьке соціальне вчення з даної проблеми є більш чітко сформульованим, предметним, апробованим на практиці. У той же час, позиції православної церкви щодо окресленого кола питань є більш ситуативними та фрагментарними (більшою мірою це стосується УПЦ).

Значну увагу у роботі дисертант приділяє науково-історичному аналізу участі православного та католицького духовенства в усіх виборчих перегонах доби української незалежності. Такий аналіз є дуже детальним, в його ході звертається увага на суспільний контекст усіх виборчих процесів.

Виявлено певні зміни у динаміці православно-католицьких відносин у суспільно-політичному контексті з огляду на суспільні трансформації, феномени Майданів та Революцій. Справедливо наголошується, що Помаранчева революція свого часу сприяла творенню коопераційної моделі державно-церковних відносин та мала вагомий вплив на оптимізацію православно-католицьких відносин. Його важливим критерієм стала україноцентричність, під якою автор розуміє ставлення тих чи інших конфесій до ідеї державності, національної ідентичності, історичної

пам'яті, мови тощо. Саме україноцентризм став чинником, який визначив специфіку, перебіг православно-католицьких відносин від 2004 року і до сьогодні.

Погоджуємося із твердженням дисертанта про те, що Революція Гідності та війна на Сході України стали потужним імпульсом, який витворив новий, можливо не завжди «канонічний», формат православно-католицької комунікації. Його проявами, як зазначається у дисертаційному дослідженні, став феномен «молитовного Майдану», солідарна позиція Церков у справі реагування на складні виклики часу.

В даному контексті дуже важливою, такою, що вимагає подальшого наукового опрацювання є проблеми функціонування, співпраці православних та католицьких церков на тимчасово окупованих територіях Сходу України та в анексованому Криму. Важливу роль у цьому випадку відіграють позиції глав Церков, особливо, папи римського, Константинопольського та Московського патріархів. Підписання та неоднозначна оцінка «Гаванської декларації» є яскравим тому підтвердженням.

Аргументованим, чітким та послідовним є виклад матеріалу у підрозділі 2.3., що ставлять за мету окреслити православно-католицьку взаємодію у суспільно-культурному просторі незалежної України.

Феномен «політичного зближення» зумовив активізацію православно-католицької співпраці у сфері суспільного служіння, справі захисту честі, гідності та цінності людського життя. У даному контексті в дослідженні піднімається наскільки актуальна, настільки й дискусійна сьогодні проблема викладання предмету «Основи християнської етики» у навчальних закладах України. Наголошується, що введення в український освітній просторі цього предмету є результатом ефективної співдії християнських конфесій України, а особливо Православних та Католицьких Церков. Останнім часом викладання цього предмету викликає чимало застережень. Дисертант сформулював комплекс основних

ідей, за умови реалізації яких викладання предметів духовно-морального спрямування у навчальних закладах буде менш проблемним та більш адекватним.

Суспільно-культурний формат православно-католицької взаємодії складно уявити без аналізу ролі Церкви у сфері морального оздоровлення суспільства. Дисертант значну увагу приділяє проблемі духовного служіння у системі Збройних Сил, пенітенціарній, медичній сферах. Досліджується не тільки капеланство як соціальний феномен, а як явище міжцерковної комунікації. Варто зазначити, що даний пласт міжконфесійної взаємодії особливо виразно проявляє себе у площині діяльності ВРЦіРО, яка, власне й стала платформою для реалізації численних соціальних проєктів, починань православних та католицьких церков України.

У третьому розділі роботи Бойко І.М. досліджує православно-католицькі взаємини у богословській площині. Проблему такого комунікаційного формату цілком доречно поділено на дві підпроблеми – міжцерковна взаємодія у догматичні ділянці, та культово-обрядовій сферах. Даний пласт викладу матеріалу виявляє непогану обізнаність дисертанта із рядом богословських проблем, зокрема у площинах теоретичного обґрунтування догм, таїнств, приписів канонічного права. Автору вдалося максимально науково коректно поєднати виклад даного матеріалу із загально-науковими академічними принципами об'єктивності, толерантності та надконфесійності.

Якщо, за свідченням автора, міжцерковний діалог у догматичній площині є більш консервативним, з огляду на традиціоналістську природу догм, то міжцерковна комунікація у сфері культу та обряду, видається більш динамічною, дієвою та ефективною. Вона проявляє себе, передовсім, у феноменах «молитовних Майданів», спільного служіння святої Літургії, уніфікації практики уділення ряду таїнств, налаштованості на проведення церковно-календарної реформи тощо.

Дискусійними, водночас авторськими та фаховими є висновки дисертаційної праці Бойка І.М. дослідження пройшло належну апробацію, його результати свідчать про назагал добрий науковий рівень автора.

Водночас, вважаємо за необхідне висловити ряд зауважень та рекомендацій:

- 1) Представницькою є джерельна база дослідження. Водночас більше уваги варто було б приділити опрацюванню матеріалів Галузевого архіву СБУ, зокрема у тій частині, яка стосується ролі державних чинників у інспірації – залагодженні міжцерковних конфліктів кін. 1980-х – 1990-х років.
- 2) У комплексі методологічних засад дослідження виявляється доцільним застосування наукового принципу екуменізму. Однак, видається, що його характеристика у теоретичній частині роботи дещо переобтяжена описом історичних фактів та подій.
- 3) Дисертант декларує застосування у роботі методологічного принципу мікроісторії, проте у контексті його використання слід було б залучити більше свідчень сучасників, активних громадських діячів, представників духовенства, мирянських спільнот, які власне і творили ґрунт для православно-католицького порозуміння.
- 4) В аналізі природи міжцерковних конфліктів варто було б більшу увагу приділити з'ясуванню комплексу причин, що їх зумовили. Адже не завжди вони були викликані тільки майновими питаннями. Чималу роль у їх появі ситуативно відігравали органи державної влади.
- 5) Дослідник розлого перераховує перелік як українських, так і міжнародних нормативно-правових актів, що регламентують державно-церковні відносини. Але варто було б більш компактно та ретельно їх проаналізувати та показати, яким чином вони визначали характер православно-католицьких відносин.

- 6) Аналіз суспільно-культурної православно-католицької взаємодії треба було б доповнити інформацією про спільні міжконфесійні благодійницькі проекти.
- 7) Виклад матеріалу третього розділу роботи назагал справляє добре враження, подається у компаративному форматі, але вимагає дещо більшої системності та адаптації до українського формату православно-католицьких відносин.

Однак, висловлені зауваження та рекомендації не применшують вартості роботи, яка за своїм науково-теоретичним, методологічним та професійним рівнем відповідає всім належним вимогам, а її автор І.М.Бойко заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних і
фундаментальних дисциплін Івано-Франківського
навчально-наукового інституту менеджменту
Тернопільського національного
економічного університету

Тодос
Дорошенко
Дорошенко

І.В.Пилипів

І.В.Пилипів

С.В. Дорощенко